

The Application of Data from the Discussion of the Absolute and the Limited of Usul al-Fiqh in the Article "An Evaluation of the Implication of the 'Ati'u' Verse on Infallibility " within the Gauge of Validity



Mahdi Nosratianahoor 

Associate professor, Department of Theology, Jurisprudence, and Law, Faculty of Islamic Studies, University of Quran and Hadith, Qom, Iran.
nosratian.m@qhu.ac.ir

Article Info

EXTENDED ABSTRACT

Article Type: Research

Article history:

Received: 2025/06/20

Revised: 2025/08/16

Accepted: 2025/10/12

Online Publication: 2026/06/10

Keywords:

Infallibility; Those in Authority; The Absolute and the Limited ; The *Ati'u-illah* Verse.

1. Statement of the Problem: The present research evaluates the methodological performance and the specific application of the concepts of the "absolute" and the "limited" derived from principles of jurisprudence in the article titled "*An Evaluation of the Implication of the 'Ati'u' Verse on Infallibility.*" In fact, this study attempts to provide a comprehensive evaluation of the aforementioned article by emphasizing a methodological approach and utilizing the technical discussions of *ilm al-usul*, such as absolute and limited as well as the general and the specific. The innovation of this paper lies precisely in applying the principles of jurisprudence to analyze the verse of *Ati'u* (Quran 4:59); otherwise, the standard evaluation of whether this verse implies infallibility or not has been

Cite this article

Nosratianahoor, M. (2026). The Application of Data from the Discussion of the Absolute and the Limited of Usul al-Fiqh in the Article "An Evaluation of the Implication of the 'Ati'u' Verse on Infallibility " within the Gauge of Validity. *Philosophia et Theologia: Dialogues in Criticism and Reflection*, 31(2), pp. 1-23. <https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72176.2251>



© The Author(s) ; Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72176.2251>

profoundly investigated in previous literature. Even the author of the article under review considers the novel aspect of their work to be its reliance on the methodology and data of *usul al-fiqh*. The structure of this paper is organized into two primary sections: the first section presents a brief overview of the article "*An Evaluation of the Implication of the 'Ati'u' Verse on Infallibility*" and delineates its central claims, while the second section provides a critical evaluation and critique of the *usul*-based approaches utilized therein.

2. Research Objective: The core objective of this study is to measure the degree of success achieved by the author of the article "*An Evaluation of the Implication of the 'Ati'u' Verse on Infallibility*" in applying the aforementioned principles and rules of *usul al-fiqh* to deduce and explain the contextual implications of the verse. The approach of this research purposefully avoids purely theological debates, focusing instead on the methodological dimensions and the application of criteria from *usul al-fiqh* in interpreting the verse.

3. Research Methodology: The methodology of this research is based on critical analysis, aimed at investigating the precision, validity, and structural robustness with which the concepts of *itlaq* (absoluteness) and *taqyid* (limitation) are used to make theological inferences from the *Ati'u* verse within the framework of the evaluated article. One of the fundamental questions driving this research is evaluating the structural strength and exactness of the execution of the "absolute and limited" discussion in the target paper.

4. Research Results: The author of the article under review posits that invoking the absolute nature of the verse is contingent upon the speaker being in the position of clarifying their entire intent. In such a state, the absence of limiting the ruling to specific characteristics or individuals indicates that the ruling applies universally. However, that author argues that this prerequisite condition does not hold true for the verse in question. They further contend that even if one overlooks this flaw, there are rational and textual context clues that restrict the ruling, meaning that relying on



itlaq in this verse is unacceptable. This study puts forward several key criticisms against these claims:

- a) The debate over the completion of the premises of wisdom applies to authoritative/injunctive rulings , not to advisory rulings . The obligation of obedience used in the *Ati'u* verse is advisory, because obedience or disobedience attaches to the ruling itself, and rendering this ruling authoritative would result in circular reasoning.
 - b) Even if the obligation in the verse were authoritative, given the distinction between situational absoluteness and textual/verbal absoluteness, the absoluteness here is verbal. When in doubt as to whether a speaker is in the position of full clarification, the rational principle dictates that the speaker is indeed in that position, unless it is proven that the speaker intended ambiguity or negligence in that specific instance.
 - c) The mere fact that three distinct subjects are placed under the obligation of obedience cannot serve as a context clue for ambiguity, nor can it be inferred that the speaker is merely stating the principle of the ruling rather than its details. There is no barrier preventing a speaker from simultaneously expressing a ruling alongside its details.
 - d) The author of the reviewed article fails to remain consistent with their own rule—namely, that if a speaker states the principle of a ruling, they are not stating its details. For elsewhere, they interpret the repetition of the word "*Ati'u*" as indicating the differences in the types of obedience.
 - e) The reviewed article overlooks the fact that the absoluteness in this verse pertains to the absoluteness of the matter, which can be referred back to the rule where the omission of the object signifies universality. Consequently, there is no need to prove that the speaker was in *maqam al-bayan*.
 - f) The reviewed article suffers from internal inconsistency. On one hand, the verse is presented as merely stating the principle of obedience while denying its absoluteness regarding details; on the other hand, it claims that rational and textual limiting factors exist. A limiting factor is applied only when an absolute state exists to be
-



limited. Therefore, it is contradictory to argue that the premises of wisdom are fundamentally flawed from the outset.

- g)** The separate rational context clue intended by that author cannot prove that the verse does not imply infallibility, because their argument is built upon essential possibility, whereas what contradicts infallibility is actualized possibility or the occurrence of the act itself. Furthermore, separate textual clues act as limiters only when their preliminary status and plane of reality (*maqam al-thubut*) are acceptable; otherwise, they must be interpreted differently. Given the prior judgment of reason regarding the infallibility of prophets, their actualized possibility is muddled here. Thus, these textual proofs must be interpreted to mean that prophets will not invite people to worship them. Therefore, if someone invites people to worship them while claiming to be a prophet, their claim is rejected. This does not mean that if a prophet invites people to worship them, it should not be accepted; rather, it means that in such a hypothetical case, that individual is simply not a prophet.
-
-





EISSN: ۲۷۱۶-۹۶۰X
PISSN: ۱۰۲۶-۸۹۵۲



کاربست داده‌های مبحث مطلق و مقید علم اصول در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت»، در سنجۀ اعتبار

مهدی نصرتیان اهور

دانشیار، گروه کلام و فقه و حقوق، دانشکده علوم و معارف اسلامی، دانشگاه قرآن و حدیث قم، قم، ایران.
nosratian.m@qhu.ac.ir



نظر

کاربست داده‌های مبحث مطلق و مقید علم اصول در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» ..

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	پژوهش حاضر به ارزیابی عملکرد روشی و نوع کاربرست مبحث مطلق و مقید از علم اصول در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» می‌پردازد. هدف این پژوهش آن است که میزان استحکام نتایج به دست آمده در مقاله بر اساس کاربرست‌های ذکرشده نمایان گردد. برای رسیدن به این هدف، از روش تحلیلی - انتقادی استفاده شده است. مهم‌ترین دستاوردهای پژوهش حاضر عبارت است از: غفلت مؤلف از این نکته که در احکام ارشادی، جای مراجعه به مقدمات حکمت و تمسک به اطلاق نیست، بلکه باید بررسی کرد که قبل از حکم شارع، عقل در چه محدوده‌ای اطاعت از خدا و رسول را ثابت کرده و آیا رسول را معصوم دانسته است یا خیر. حتی اگر وجوب در آیه «اطیعوا» مولوی باشد، به دلیل اطلاق لفظی، در صورت شک در مقام بیان بودن متکلم، باید اصل را بر این بگذاریم که در مقام بیان است. افزون بر این، اطلاق ذکرشده در آیه را می‌توان به قاعده حذف متعلق مشعر به عموم ارجاع داد و نیازی به احراز در مقام بیان بودن متکلم نیست. همچنین مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» با ناسازگاری درونی مواجه است. قرینه عقلی یا نقلی ارائه‌شده در مقاله، ناتوان از ایفای نقش قرینه‌بودن برای تقیید اطلاق آیه است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۳۰	
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۲۰	
تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰	
کلیدواژه‌ها: عصمت، اولی الامر، مطلق و مقید، آیه اطیعوا الله	
استناد: نصرتیان اهور، مهدی. (۱۴۰۵). کاربرست داده‌های مبحث مطلق و مقید علم اصول در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت»، در سنجۀ اعتبار. نقدونظر، ۳۱(۲)، صص ۱-۲۳.	
ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.	
© ۲۰۲۶ «نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند»	



<https://doi.org/10.22081/jpt.2026.72176.2251>

علم اصول فقه مجموعه قواعد و ضوابطی را مورد بحث قرار می‌دهد که مجتهد بر مبنای آنها به کشف احکام شرعی می‌پردازد؛ و در فرض عدم و صول به حکم واقعی، مکلف را از تحیر عملی خارج می‌کند و وظیفه عملی وی را مشخص می‌نماید (نک: صدر، ۱۴۴۳ق، ج ۱، صص ۱۴-۴۴؛ آخوند خراسانی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، صص ۲۳-۲۴). از مباحث بنیادین و پرکاربرد این علم، بحث مطلق و مقید است که دامنه کاربرد آن فراتر از حوزه فقه است و در همه متون دینی، به خصوص در مباحث کلامی و استنباط‌های اعتقادی، نقش مؤثری ایفا می‌کند.

یکی از ادله عصمت انبیا آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ؛ ای اهل ایمان، فرمان خدا و رسول و فرمانداران (از طرف خدا و رسول) که از خود شما هستند اطاعت کنید» (نساء، ۵۹) است. در مقاله «بررسی دلالت آیه "أَطِيعُوا" بر عصمت»، نویسنده تلاش کرده است تا با استفاده از یکی از محورهای اساسی مبحث اطلاق و تقیید - یعنی تمسک به مقدمات حکمت در بهره‌گیری از اطلاق - تمامیت این مقدمات در آیه شریفه «أَطِيعُوا» را مورد تردید قرار دهد و بدین وسیله، عدم دلالت آیه ذکر شده بر عصمت را اثبات کند.

در این نوشتار تلاش می‌شود تا با تأکید بر رویکرد روش‌شناختی و استفاده از مباحث علم اصول - از جمله اطلاق و تقیید، عام و خاص - ارزیابی جامعی از مقاله «بررسی دلالت آیه "أَطِيعُوا" بر عصمت» ارائه شود. این امر سبب خواهد شد تا محقق و پژوهشگر بتواند با تطبیق یافته‌های این بررسی با مندرجات مقاله اصلی، نظری مستقل و مستدل درباره مسئله دلالت آیه بر عصمت اتخاذ کند.

روش‌شناسی این پژوهش مبتنی بر تحلیل انتقادی است که هدف آن بررسی میزان دقت و اعتبار استفاده از مبحث اطلاق و تقیید در استنباط کلامی از آیه «أَطِيعُوا» - بر اساس مقاله «بررسی دلالت آیه "أَطِيعُوا" بر عصمت» - است. رویکرد این پژوهش، اجتناب از مباحث کلامی محض و تأکید بر ابعاد روش‌شناختی و کاربردی ضوابط اصولی در تفسیر آیه مزبور است.

آنچه سبب نوآوری مقاله ذکر شده می‌گردد، کاربردی اصول فقه در تحلیل است؛



وگرنه بررسی اصل دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت یا عدم عصمت در نوشتار سابق، به وفور اتفاق افتاده است و حتی نویسنده مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» نیز تا حدودی جهت جدید کار خود را تکیه بر روش اصول و استفاده از داده‌های این علم می‌داند.

یکی از پرسش‌های بنیادین ناظر به این پژوهش، ارزیابی میزان استحکام و دقت در به‌کارگیری مبحث «مطلق و مقید» در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» است. به عبارت دیگر، هدف این تحقیق، سنجش میزان موفقیت نویسنده مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» در به‌کارگیری اصول و قواعد مزبور، در راستای استنباط و تبیین دلالت‌های آیه ذکر شده است.

در راستای پاسخگویی به این پرسش، ساختار مقاله در دو بخش تنظیم شده است: بخش نخست، به ارائه گزارشی مختصر از مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» و تبیین ادعاهای مطرح‌شده در آن اختصاص دارد. در بخش دوم، نقد و ارزیابی رویکردهای اصولی به‌کاررفته در مقاله بررسی خواهد شد.

۱. معرفی مقاله بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت

در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت»، برای استناد به اطلاق آیه، به «مقدمات حکمت» اشاره شده است. سه مقدمه نخست، مورد اتفاق نظر اصولیون است؛ در حالی که مقدمه چهارم، در میان ایشان محل اختلاف است که آیا در شکل‌گیری اطلاق دخیل است یا خیر. این مقدمات عبارت‌اند از: الف) متکلم در مقام بیان تمام مراد خویش باشد، نه در مقام اجمال، اهمال. ب) قرینه متصل یا منفصلی بر تقیید مراد متکلم وجود نداشته باشد. ج) امکان تقیید وجود داشته باشد. د) «قَدْرٌ مُّتَيَّنٌّ» در مقام مخاطب و گفت‌وگو وجود نداشته باشد (اترک، ۱۳۹۹، ص ۷).

در ادامه، استدلال می‌شود که از میان مقدمات ذکر شده، دو مقدمه در آیه «اطیعوا» محقق نشده است؛ از این‌رو استناد به اطلاق آیه و اثبات عصمت انبیا با چالش مواجه می‌شود.





مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» معتقد است، استناد به اطلاق آیه، بسته به این است که متکلم در مقام بیان تمام مراد خود باشد. در این صورت، با عدم تقیید حکم به برخی از خصوصیات و افراد می‌توان نتیجه گرفت که حکم برای تمام افراد ثابت است؛ اما مؤلف استدلال می‌کند که در آیه مورد بحث، این شرط محقق نیست. برای تبیین این مدعا، دو استدلال به شرح زیر ارائه می‌شود:

نخست آنکه، متکلم در این آیه، تنها به بیان اصل وجوب اطاعت اکتفا کرده است و در صدد بیان جزئیات آن نیست. دلیل این امر آن است که در آیه ذکر شده، یک حکم واحد (وجوب اطاعت) برای سه موضوع مختلف و متفاوت (خدا، رسول و صاحبان امر) ثابت شده است؛ در حالی که این سه موضوع، شرایط یکسانی ندارند؛ با اختلاف این سه موضوع از جهت ماهیت و حقوق باید گفت اطاعت از آنها یک شکل و به یک گستره واحد نیست؛ از این رو بیان حکم واحد برای سه شخص متفاوت، دلالت بر این دارد که متکلم تنها در مقام بیان اصل حکم وجوب اطاعت است، نه شرایط، میزان و کیفیت آن. در نتیجه نمی‌توان ادعا کرد که اطاعت ذکر شده، مطلق است، تا از آن عصمت استنباط شود (اترک، ۱۳۹۹، صص ۶-۹).

دوم آنکه، خداوند در این آیه در مقام بیان عصمت یا عدم عصمت پیامبران نیست، بلکه تنها اصل وجوب اطاعت از خدا، رسول و اولی‌الامر را بر مؤمنان بیان می‌کند (اترک، ۱۳۹۹، ص ۱۰).

وی معتقد است، حتی اگر مقدمه اول پذیرفته شود، مقدمه دوم با مشکل مواجه است؛ زیرا هم قرینه عقلی و هم قرینه نقلی بر تقیید حکم ذکر شده در آیه وجود دارد. قرینه عقلی یعنی ادراکات قطعی عقل به حسن و قبح برخی از مسائل است. از آنجا که این ادراکات قطعی هستند، تأویل‌بردار نیستند؛ از این رو اگر کسی برخلاف این ادراکات، دستوری صادر کند، به حکم عقل، قطعاً اطاعتش واجب نیست. پس اگر رسول، برخلاف دستورات واضح عقلی، مردم را به انجام کاری مکلف کند (مثلاً به ظلم کردن دستور دهد)، نباید از وی در این امر و فرمان اطاعت کرد. بنابراین عصمت مطلق برای آنها ثابت نیست (اترک، ۱۳۹۹، صص ۱۱-۱۲). قرینه نقلی نیز دستورات فراوانی

است که در متن مقاله به نمونه‌های پرشماری از آنها اشاره شده است؛ برای مثال آیه ۷۹
 سوره آل عمران «مَا كَانَ لِشِرِّ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا
 عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّائِيَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ؛
 هیچ انسانی را نرسد که خدا او را کتاب و حکمت و نبوت دهد، سپس به مردم بگوید:
 به جای خدا بندگان من باشید، بلکه [تکلیف الهی و انسانی او اقتضا می‌کند به مردم
 بگوید:] به خاطر آنکه کتاب خدا را تعلیم می‌دادید، و به سبب آنکه آن را می‌خواندید،
 دانشمندان [الهی مسلک] [و کاملان در دین] باشید». مطابق این آیه، اگر کسی از
 خداوند، کتاب، حکمت و نبوت دریافت کرده و به مقام نبوت رسیده است، حق ندارد
 به مردم دستور دهد که او را مورد پرستش قرار دهند و مردم را بنده خود کند. همین
 نکته دلالت دارد بر اینکه اگر چنین دستوری از آنها صادر شود، نباید از فرامین آنها
 پیروی کرد. بنابراین پیامبران معصوم نیستند (اترک، ۱۳۹۹، صص ۱۲-۱۴).

۲. ارزیابی روشی مقاله

همان‌طور که در مقدمه نیز تصریح شد، تلاش می‌شود در این مقاله، تمرکز بر ارزیابی
 روشی باشد و از ورود به مباحث کلامی صرف، پرهیز شود؛ زیرا مقاله «بررسی دلالت
 آیه «اطيعوا» بر عصمت» تا حدودی متمرکز بر روش است و از داده‌های مبحث مطلق و
 مقید علم اصول در استنتاج بهره می‌برد. در مقام ارزیابی نهایی، میزان پابندی به وحدت
 روش شناختی اعمال می‌شود و مورد سنجش قرار می‌گیرد.

۱-۲. نقداول: تبارشناسی وجوب در آیه «اطيعوا»

با هدف استفاده از اطلاق آیه، پیش از ارزیابی اتمام مقدمات، باید نوع وجوب
 به کاررفته در آیه «اطيعوا» تحلیل شود؛ به این معنا که آیا وجوب ذکرشده، مولوی
 محض است یا ارشادی.

تعیین دیدگاه در این مسئله، مستلزم تحلیل دو نکته دیگر است:

الف) آیا در صورتی که عقل مطلبی را درک کند، شارع موظف است مطابق آن





حکم صادر نماید، یا می‌تواند اصلاً حکمی در آن مورد نداشته باشد؟
ب) اگر شارع در همان مسئله عقلی اقدام به صدور حکم کند، حکم وی ارشادی خواهد بود یا مولوی؟»

در تحلیل نکته نخست باید گفت که گاه عقل نظری به درک مسئله‌ای نائل می‌شود. در این صورت، با توجه به اینکه درک عقل نظری به معنای درک مصلحت یا مفسده است، اغلب اصولیون به ملازمه میان حکم عقل و حکم شرع قائل‌اند؛ برای مثال اگر عقل نظری وحدانیت خداوند را اثبات کند و در پی آن، اعتقاد به وحدانیت الهی را لازم و ضروری بداند، شارع نیز قطعاً مطابق با آن حکم خواهد کرد و، برای نمونه، خواهد فرمود: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ». بر اساس نظریه قائلان به تلازم میان حکم عقلی و حکم شرعی، خداوند حتماً در این زمینه حکمی دارد و اگر نصی نیز یافت نشود، صرف وجود حکم عقلی و قاعده ملازمه، کاشف از حکم شرعی خواهد بود؛ از این رو کشف خواهیم کرد که شارع در این زمینه نیز چنین حکم اعتقادی دارد و چنین تکلیفی را از بندگان خواسته است (حسینی میلانی، ۱۴۳۲ق، ج ۵، ص ۹۹؛ صدر، ۱۴۴۳ق، ج ۲، ص ۱، ج ۱، ص ۴۵۹)؛ ولی مطابق نظر کسانی که چنین ملازمه‌ای را نپذیرند، باید اهتمام مولی به مسئله را سنجید. ممکن است اهتمام مولی به موضوع بیشتر از حکم عقل باشد؛ یعنی در این صورت، حکم عقل به تنهایی نمی‌تواند غرض مولی را تأمین کند، و در نتیجه، مولی اقدام به صدور حکم می‌کند؛ اما اگر حکم عقل به تنهایی غرض مولی را تأمین کند، نیازی به صدور حکم مجدد نیست. از آنجاکه راهی برای کشف این اهتمام نداریم، هر جا حکم لفظی از سوی مولی پیدا کردیم، به اهتمام او پی می‌بریم، و هر جا دلیل لفظی نباشد، نمی‌توانیم حکم عقل را به قاعده ملازمه ضمیمه کنیم و از حکم شارع پرده برداریم (صدر، ۱۴۴۳ق، ج ۲، ص ۱، ج ۱، ص ۴۶۰).

گاهی نیز مسئله با عقل عملی درک می‌شود. در این صورت نیز باید بین دو حالت تفکیک قائل شد: اینکه، عقل عملی اطاعت و معصیت را درک کند یا خیر. اگر عقل عملی اطاعت و معصیت را درک کند، از آنجاکه این دریافت عقلی در سلسله معالیل قرار دارد، قطعاً تلازمی میان این فهم با حکم شرعی وجود ندارد؛ یعنی شارع بر اساس این حکم عقلی، به صدور حکم شرعی اقدام نمی‌کند و حکم جداگانه‌ای در کار

نخواهد بود (حسینی میلانی، ۱۴۳۲ق، ج ۵، ص ۳۶۸)؛ اما اگر فهم عقل عملی به غیر از مسئله اطاعت و معصیت تعلق گیرد، در این صورت باید بر اساس مبانی مختلف بحث کرد که آیا شارع باید در این زمینه حکمی داشته باشد. این حکم چه به طور مستقیم از الفاظ (کشف طریقی) به دست آید و چه از طریق کشف انی، حکمی در این زمینه وجود دارد. مقصود از اینکه باید مبانی مختلف بررسی شود، مبانی مختلف در مسئله حسن و قبح است. اگر حسن و قبح شرعی باشد، قطعاً میان این فهم عقلی با حکم شارع تلازمی وجود ندارد (صدر، ۱۴۴۳ق، ق ۲، ج ۱، ص ۴۵۹)؛ اما اگر حسن و قبح عقلایی باشد، مطابق نظریه برخی اصولیون مانند محقق اصفهانی، تلازم وجود دارد؛ به این معنا که حکم ذکر شده مورد پذیرش شارع نیز است و شارع برخلاف آن حکمی صادر نمی کند. البته این به این معنا نیست که شارع چون با حکم عقلی موافق است، باید حکم مولوی صادر کند (اصفهانی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، ص ۳۴۶). در مقابل، برخی دیگر مانند شهید صدر معتقدند که شارع اساساً جایگاه رئیس العقلایی را ندارد و با عقلا در تعیین منفعت و مصلحت شریک نیست؛ از این رو تلازمی در کار نخواهد بود (صدر، ۱۴۴۳ق، ق ۲، ج ۱، ص ۴۶۰).

مطابق مبانی حسن و قبح عقلی نیز بر اساس نظریه شهید صدر، چنین تلازمی وجود ندارد. مطابق نظریه شهید صدر، باید میزان اهتمام مولی به وسیله حکم عقلی سنجیده شود؛ به این ترتیب که اگر حکم عقلی تأمین کننده غرض مولی باشد، حکم جدیدی از سوی شارع صادر نخواهد شد؛ ولی اگر این حکم تأمین کننده غرض نباشد، قطعاً شارع اقدام به صدور حکم خواهد کرد (صدر، ۱۴۴۳ق، ق ۲، ج ۱، ص ۴۶۰). در مقابل، دسته‌ای از اصولیون نیز به ملازمه قائل هستند و معتقدند که احکام شرعی تابعی از مصالح و مفاسد واقعی یا حسن و قبح ذاتی امور است؛ از این رو در مواردی که عقل به درک حسن و قبح یک فعل نائل شود، شارع نیز حتماً در آن زمینه حکم خواهد داشت (صدر، ۱۴۴۳ق، ق ۲، ج ۱، ص ۴۶۰).

در نکته دوم، بسیاری از اصولیون بر این باورند که اگر در موضوعی، عقل به حکمی برسد، حکم شرعی در آن مورد، نه از نوع مولوی، بلکه ارشادی خواهد بود (اصفهانی، ۱۴۲۹ق، ج ۳، ص ۳۶۸). در مقابل، برخی دیگر بر این باورند که حکم صادرشده از سوی





شارع، حتی در مواردی که عقل نیز آن را درک می‌کند می‌تواند مولوی باشد. با این حال، این امر تنها در صورتی که حکم عقل به حسن و قبح در سلسله معالیل تعلق گیرد نمی‌تواند جنبه مولویت به خود بگیرد؛ زیرا مولویت حکم در این حالت، مستلزم دور خواهد بود (حسینی میلانی، ۱۴۳۲ق، ج ۵، ص ۳۶۹).

با توجه به این مقدمه می‌توان گفت که تمسک به اطلاق حکم شارع، تنها زمانی معقول است که حکم مورد نظر، مولوی باشد، نه ارشادی (حسینی میلانی، ۱۴۳۲ق، ج ۵، ص ۳۶۸). با توجه به اختلاف نظرهای مطرح شده درباره تبعیت حکم شرعی از حکم عقلی و کیفیت آن، ضروری است که نویسنده مقاله در گام نخست، موضع خود را در این خصوص مشخص کند؛ به‌طور خاص، باید تعیین کند که آیا وجوب به‌کاررفته در آیه «أطیعوا»، وجوبی مولوی است یا ارشادی؛ زیرا اگر وجوب ارشادی باشد، باید بررسی شود که عقل در این مورد چه حکمی درباره اطاعت از خداوند، رسول و اولی الامر دارد. در این حالت، هر حکمی که عقل داشته باشد، با هر گستره‌ای، در حکم ارشادی شارع نیز لحاظ خواهد شد و نمی‌توان از او پرسید آیا شارع این قید را اراده کرده است یا خیر، یا اینکه آیا شارع اساساً در مقام بیان بوده است یا خیر؛ اما اگر حکم مولوی باشد، این امکان وجود دارد که بررسی شود آیا مولی در این حکم، خود در مقام بیان است یا خیر، و چه گستره‌ای از غرض خود را بیان کرده است. بنابراین اگر حکم عقل به‌طور مستقیم، به اطاعت یا معصیت تعلق بگیرد، دیگر نمی‌توان حکم شارع را مولوی دانست، بلکه تنها جنبه ارشادی خواهد داشت (حسینی میلانی، ۱۴۳۲ق، ج ۵، صص ۳۶۸-۳۶۹). از آنجا که این حکم به سلسله معالیل تعلق گرفته است می‌توان گفت که امر در آیه «أطیعوا» ارشادی است. بنابراین نباید به دنبال تطبیق مبحث مقدمات حکمت بر آن بود و در تحقق یا عدم تحقق شروط مقدمات حکمت بحث کرد، بلکه باید به این نکته توجه کرد که آیا ادله عقلی موجود در این زمینه بر عصمت دلالت دارند یا خیر. مؤلف مقاله در مقاله دیگری با عنوان «بررسی دلالت آیه «لانیال» بر عصمت انبیا» پذیرفته است که دلایل محکم عقلی و نقلی بر عصمت انبیا وجود دارد (اترک، ۱۴۰۰، ص ۲۰۰).

این نقد، تنها متوجه نویسنده مقاله «بررسی دلالت آیه «أطیعوا» بر عصمت» نیست،

بلکه متوجه همه کسانی است که با استناد به این آیه و بر اساس مقدمات حکمت، به دنبال اثبات عصمت هستند؛ زیرا وقتی یک امر، ارشادی تلقی می شود نمی توان ادعا کرد که آیه اطلاق دارد و مقید نشده است و در نتیجه، عصمت از آن استنباط می شود. هر چند اشکال وارد بر استدلال کنندگان به آیه «أطیعوا» بر عصمت، تنها یک اشکال روشی است و به خطای محتوایی منجر نمی شود، اما نویسنده مقاله «بررسی دلالت آیه «أطیعوا» بر عصمت»، هم مرتکب خطای روشی و هم خطای محتوایی شده است. به عبارت دیگر، این نقد با رویکردی منطقی مطرح شده است، نه با رویکردی تاریخی (نک: برنجکار، ۱۳۹۱، ص ۳۷). گاهی انسان در مقام بیان و گزارش عملکرد دیگران برمی آید که می توان آن را روش «توصیفی - تاریخی» نامید. در این صورت، باید عملکرد آنها را تحلیل و تبیین کرد. اگر رویکرد نقد اول، از نوع توصیفی - تاریخی بود، این اشکال وارد است که قائلان به عصمت، میان امر مولوی و ارشادی تفکیک نکرده اند و اصل را بر مولوی بودن امر گذاشته اند؛ از این رو آنها نیز همین را مدنظر داشته و به اطلاق آیه تمسک جسته اند؛ اما اگر روش، منطقی باشد - یعنی در این مسئله، بدون توجه به دیدگاه های پیشین، به این شکل باید استدلال کرد - چه دیگران این سخن را گفته باشند و چه تا به حال کسی نگفته باشد، باز هم باید به نتیجه منطقی رسید. نگارنده معتقد است که در آیه ذکر شده باید به ارشادی بودن امر قائل شد و نتیجه نیز همان خواهد بود که در نقد بیان شد. همچنین به قائلان به عصمت توصیه می شود که میان امر مولوی و ارشادی تفکیک قائل شوند؛ همان طور که به قائلان به عدم عصمت نیز چنین توصیه ای می گردد.

۲-۲. نقد دوم: تفاوت اطلاق مقامی با اطلاق لفظی

حتی اگر فرض کنیم که وجوب به کاررفته در آیه «أطیعوا» وجوب مولوی است، نه ارشادی، باز هم لازم است به این نکته توجه شود که مقتضیات اطلاق لفظی و مقامی با یکدیگر متفاوت اند. اطلاق لفظی به این معناست که لفظی در متنی به کار رود و هیچ قیدی برای آن بیان نشود، و احراز گردد که گوینده در مقام بیان است. در این صورت، حکم به همه افرادی که لفظ، قابلیت تطبیق بر آنها را دارد، صادق خواهد بود؛ اما اطلاق





مقامی به این معناست که گوینده در مقام بیان مقاصدش، به برخی از موارد اشاره کند و درباره برخی دیگر سکوت نماید. از بیان نکردن آن موارد، برداشت می شود که آنها در غرض گوینده دخیل نیستند (سبحانی تبریزی، ۱۴۲۴ق، ج ۱، ص ۳۳۰). حال، اگر اطلاق مقامی باشد و احراز کنیم که گوینده در مقام بیان بوده و درباره مواردی سکوت کرده است، حکم می کنیم به اینکه آن موارد در غرض گوینده دخیل نبوده اند؛ زیرا اگر دخیل بودند، باید آنها را نیز بیان می کرد؛ اما اگر شک کنیم که گوینده در مقام بیان است یا خیر، اصل بر این است که گوینده در مقام بیان نیست؛ یعنی اگر شک کردیم در کلام اطلاق مقامی وجود دارد یا خیر، اصل بر این است که در جمله اطلاق مقامی نیست. در اطلاق لفظی نیز هر جا احراز شد که گوینده در مقام بیان است، به دلیل نیاوردن قید، می فهمیم که همه افراد آن عنوان را اراده کرده است؛ زیرا اگر همه افراد مدنظرش نبود، باید به آن قید می زد؛ اما اگر شک کردیم که گوینده در مقام بیان است یا خیر، اصل بر این است که در مقام بیان است (نائینی، ۱۳۵۲، ج ۲، ص ۴۳۰) و لازم نیست احراز کنیم که گوینده در مقام بیان بوده است، بلکه همین که ثابت نشود گوینده در مقام اجمال و اهمال است، برای جریان اطلاق کافی است (اعتمادی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۸۲). بنابراین بین اقتضای اطلاق مقامی و لفظی تفاوت وجود دارد. در نتیجه در ادله لفظی نمی توان تنها با شک در «مقام بیان» بودن گوینده، اصل را بر عدم بیان گذاشت، بلکه لازم است دلیلی ارائه شود که نشان دهد گوینده در این مورد خاص، در مقام بیان نبوده است.

۲-۳. نقد سوم: نارسایی ادله اقامه شده برای اثبات در مقام بیان نبودن شارع در آیه «اطيعوا»

مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطيعوا» بر عصمت» معتقد است که خداوند در این آیه، تنها در مقام بیان اصل حکم و جوب اطاعت است و به شرایط و کیفیت این حکم اشاره ای ندارد. به عبارت دیگر، به نظر می رسد وی بر این باور است که هنگامی که گوینده در مقام بیان اصل حکم قرار دارد نمی تواند هم زمان جزئیات آن حکم را نیز بیان کند. این نکته مورد پذیرش همگان نیست؛ به این معنا که ممکن است گوینده در مقام بیان حکم به همراه همه جزئیات آن باشد و یا اینکه به دلیل قاعده تدریج، تنها به بیان

اصل حکم بپردازد و جزئیات را به فرصت دیگری موکول کند؛ از این رو قاعده ذکر شده عمومی نیست و در همه موارد قابل اجرا نیست.

صرف اشاره به سه گروه متفاوت در آیه نمی‌تواند دلیلی باشد بر اینکه خداوند در این آیه، تنها در مقام بیان اصل حکم لزوم اطاعت است و ناظر به گستره این حکم نیست تا از قید نداشتن، عصمت نتیجه‌گیری شود؛ زیرا اول اینکه، تفکیک میان اطاعت از خدا و اطاعت از رسول و اولی‌الامر نشان می‌دهد که در این مقام، صرف بیان اصل لزوم اطاعت مدنظر نیست. مؤلف مقاله ذکر شده نیز (اترک، ۱۳۹۹، ص ۹) می‌پذیرد که شاید تکرار در آیه، برای نشان دادن تفاوت نوع و میزان اطاعت از خدا و اطاعت از رسول و اولی‌الامر است. بنابراین پرسش این است که آیا در این آیه تنها در مقام بیان اصل حکم است یا اینکه برخی جزئیات، مانند میزان و نوع اطاعت، نیز بیان شده‌اند؟ اگر پذیرفته شود که این تکرار برای نشان دادن تفاوت میان این دو دستور از نظر میزان و نوع اطاعت است، برخی مشکلاتی پیش خواهد آمد که شاید مؤلف محترم به آنها پایبند نباشد؛ برای مثال از آنجا که اشاره به اختلاف در نوع و میزان اطاعت در مقام بیان است و این اختلاف به چیزی مقید نشده است، این امر می‌تواند به این نتیجه منجر شود که در همه جهات و در تمامی متعلقات، اختلاف وجود دارد. بعید به نظر می‌رسد که چنین نتیجه‌ای مورد پذیرش مؤلف مقاله باشد. افزون بر این، چرا پذیرفته شده است که آیه تنها در مقام بیان یک مورد از جزئیات (اختلاف در نوع و میزان اطاعت) قرار دارد؟ اگر قرار باشد آیه علاوه بر بیان اصل حکم، به برخی از جزئیات نیز اشاره کند، به این معناست که فقط در مقام بیان اصل حکم نیست. در این صورت، می‌توان جزئیات دیگری را نیز در بیان لحاظ کرد و نمی‌توان میان یکی از جزئیات و دیگر جزئیات تفاوت قائل شد، مگر اینکه دلیلی برای این تفاوت اقامه گردد.

۲-۴. نقد چهارم: بازگشت اطلاق در آیه به قاعده دلالت بر عموم داشتن حذف متعلق

از مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» پرسیده می‌شود که چرا برای استنباط عصمت از آیه، به قاعده حذف متعلق که مشعر به عموم است، تمسک نجسته





است؟ در علم اصول بیان می‌شود که اگر حکمی صادر شود و متعلق آن حذف گردد، این حذف نشانگر عموم حکم است (انصاری، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۰۴). اگر گفته شود «این کتاب مثل کتاب علی است» و متعلق تشبیه - از جهت رنگ جلد یا نوع کاغذ یا از جهت موضوع و غیره - بیان نشود، باید گفت که از جمیع جهات، میان این دو کتاب تشابه وجود دارد. حال، در آیه‌ای که دستور به اطاعت از رسول و اولی الامر داده شده است، متعلق این دستور و اطاعت بیان نشده است. به عبارت دیگر، مشخص نیست که اطاعت در چه کاری و در چه گستره‌ای باید انجام شود. در این صورت، باید نتیجه گرفت که این دستور عام است و شامل همه زمینه‌ها و موارد می‌شود. بنابراین از این اطلاق می‌توان برداشت کرد که عصمت نیز از آن استنباط خواهد شد.

به نظر می‌رسد مقصود کسانی که می‌گویند آیه «اطیعوا» با توجه به اطلاق امر، بر عصمت دلالت می‌کند، به قاعده ذکر شده نزدیک‌تر باشد و شاید همین نکته مقصود آنهاست؛ زیرا یا باید به اطلاق در صیغه امر اشاره کنند و بگویند که صیغه امر در «اطیعوا»، مطلق است، و نتیجه بگیرند که مقصود هر نوع اطاعتی است. روشن است که چنین تفسیری مقصود آنها نیست؛ زیرا مباحث مربوط به اطلاق صیغه امر در چند محور قابل پیگیری است؛ برای مثال آیا صیغه امر مطلق به کاررفته، دلالت بر یک مرتبه دارد یا تکرار؟ آیا دلالت می‌کند که وجوب تخیری است یا تعینی؟ آیا دستور فوری است یا می‌توان آن را با تأخیر نیز انجام داد؟ بدیهی است که اطلاق مورد بحث در صیغه امر، از مصادیق اطلاق‌های مقامی است؛ یعنی گوینده در مقام بیان است و از بیان هر آنچه سبب مونه زائد می‌شده، خودداری کرده است؛ از این رو می‌توان نتیجه گرفت که آن قید مورد اراده نبوده است؛ برای مثال درباره دلالت امر بر لزوم اطاعت، چندین بار، نیاز به مونه زائد وجود دارد و باید بیانی بر آن بیاید. وقتی گوینده به آن اشاره نمی‌کند، پس آن را اراده نکرده است؛ اما یک بار اطاعت نیازی به مونه زائد ندارد و وقتی بدون قید به کار رفته باشد، همان مد نظر است. در نتیجه اطلاق صیغه اساساً ناظر به اراده همه افراد و دستورهای صادر شده از پیامبر نیست و بنابراین نمی‌تواند این نوع از اطلاق مد نظر باشد. یا باید اطلاق ماده «اطیعوا» را قصد کرده باشند؛ به این معنا که ماده «طاع» که برای این

فعل امر به کار رفته، مقید نشده است. اگر بخواهیم به صورت جمله‌ای این را بیان کنیم، می‌گوییم که «اطاعت از رسول واجب است». این اطاعت مقید نشده است؛ یعنی اطاعت از رسول در امور موافق با عقل واجب است، یا اینکه اطاعت از رسول در صورتی که مخالف با دستور الهی نباشد، واجب است؛ به این ترتیب اطلاق ماده به نوعی اطلاق لفظی است، نه مقامی. در واقع این اطلاق همان قاعده حذف متعلق را در نظر دارد که ناظر به عمومیت است.

اگر بازگشت اطلاق به عموم پذیرفته نشود، استدلال وارد مرحله دیگری خواهد شد؛ زیرا عدم اطلاق به این معناست که آیه در خصوص عصمت در مقام بیان نیست و از این ناحیه مجمل است؛ اما این مجمل بودن ثابت نمی‌کند که عصمت وجود ندارد. به عبارتی، ناتوانی در اثبات عصمت به این معنا نیست که عدم عصمت را ثابت کرده است. بنابراین در خصوص عدم عصمت سکوت وجود دارد؛ در حالی که جنبه عموم آیه می‌تواند به گونه‌ای باشد که ناظر بر نفی عصمت و بیانگر عدم آن باشد. در نتیجه اشکالی که بر مؤلف مقاله وارد است، توجه به یک جنبه از قواعد اصولی و عدم توجه به جنبه‌های دیگر در استنباط است. اگر جامع‌نگری صورت می‌گرفت، شایسته بود که بعد از تحلیل عدم اطلاق و مقتضای آن، به مقتضای عموم نیز اشاره می‌کرد و سپس اعلام نتیجه می‌نمود که آیا عصمت از این آیه ثابت می‌شود یا خیر.

۲-۵. نقد پنجم: ناسازگاری درونی ادعای مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت»
مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» از یک سو، معتقد است که آیه در مقام بیان اصل اطاعت است و در خصوص جزئیات اطلاق ندارد؛ از سوی دیگر، ادعا می‌کند که قرینه‌های مقید عقلی و نقلی وجود دارند؛ اما باید توجه داشت که قرینه مقید زمانی کاربرد دارد که اطلاق آیه را پذیرفته باشیم. بنابراین اگر آیه اطلاق دارد و به دنبال مقید هستند، چرا باید گفت که از مقدمات سه یا چهارگانه حکمت، مقدمه اول مخدوش است؟ مگر اینکه ایشان ادعا را به صورت دو مرحله‌ای ارائه دهد؛ به این معنا که ابتدا معتقد باشد آیه در مقام بیان جزئیات اطاعت نیست و در نتیجه اطلاق ندارد؛ از این رو





نوبت به بررسی مقید هم نمی‌رسد. سپس، در مرحله دوم بیان کنند که بر فرض که قائل شویم آیه اطلاق دارد و افزون بر اصل وجوب اطاعت، به جزئیات و گستره نیز ناظر است؛ اما باید از این اطلاق دست کشید و آن را مقید کرد؛ زیرا مقیدهای عقلی و نقلی برخلاف آن وجود دارد.

این ادعای دو مرحله‌ای نیز با اشکال مواجه است؛ زیرا با توجه به اینکه مقیدهای عقلی یا نقلی ذکر شده، مقیدهای منفصل هستند، ظهور مطلق در اطلاقش باقی می‌ماند. در نهایت بحث از عدم حجیت آن در غیر مقید است؛ به این معنا که تنها در محدوده قید حجت است و در خارج از آن حجت نیست. بنابراین باید مطلق را بر مقید حمل کرد.

۲-۶. نقد ششم: نقد قرینه منفصل عقلی مقید اطلاق آیه

مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» معتقد است که قطعی بودن برخی از احکام عقلی، به ویژه احکام اخلاقی، قرینه‌ای بر این است که وجوب اطاعت از پیامبر مطلق نیست. به بیان دیگر، دستورهای ظالمانه از سوی هر کسی که باشد، نادرست است و تبعیت از آن - حتی اگر خدا دستور داده باشد - واجب نیست. ایشان نتیجه می‌گیرد که بر اساس اندیشه حسن و قبح، اصل عقلی وجوب اطاعت از خدا، رسول و صاحبان امر مطلق نیست و مشروط به مطابقت با اصول قطعی اخلاقی است (اترک، ۱۳۹۹، ص ۱۲).

به نظر می‌رسد مؤلف مقاله بین دو امر تفکیک نکرده است: نخست اینکه، قضیه به صورت شرطی مطرح شود؛ یعنی اگر کسی دستوری خلاف ادراکات قطعی عقلی صادر کند، این دستور قابل انجام نیست. دوم اینکه، آیا در این مقام، اساساً چنین دستوری صادر شده است و اکنون، با استناد به مخالفت آن با حق، تصمیم به عدم اطاعت و پذیرش ادراک عقلی گرفته می‌شود؟ زیرا دستور او مخالف حق است و این امر دلالت بر عدم عصمت او دارد.

نکته مهم این است که باید ابتدا ثابت شود که پیامبران واقعاً دستورات مخالف ادراکات قطعی عقل صادر کرده‌اند. در این صورت، حکم عقلی ذکر شده از حالت

شرطی محض خارج می‌شود و فعلیت می‌یابد؛ بدین معنا که می‌توان گفت این دستورات قابل انجام نیستند؛ اما اگر چنین امری ثابت نشود و تنها به مثابه یک دستور عقلی و بدون مصداق باقی بماند نمی‌توان نتیجه گرفت که پیامبران معصوم نیستند؛ زیرا هیچ‌گاه دستوری برخلاف حکم قطعی عقل از آنان صادر نشده است. به عبارت دیگر، باید میان «امکان ذاتی» پیامبر برای صدور دستوری مخالف عقل قطعی، و «امکان وقوعی» آن، و نیز «وقوع» چنین دستوری، تفاوت قائل شد. به نظر می‌رسد استدلال ذکر شده با تکیه بر امکان ذاتی می‌خواهد نتیجه بگیرد که پیامبران معصوم نیستند؛ در حالی که برای رسیدن به این نتیجه، لازم است ابتدا امکان وقوعی صدور چنین دستورات مخالف عقل قطعی از پیامبران، و سپس وقوع آن در عمل ثابت شود. تنها در این صورت می‌توان گفت که به دلیل وقوع چنین امری یا حتی امکان وقوعی آن، نمی‌توان عصمت پیامبران را پذیرفت. باین حال، چنین امری در استدلال ارائه شده ثابت نشده است.

حتی استدلال مؤلف به گونه‌ای است که اطاعت از خداوند نیز مطلق نیست و اگر خداوند دستوری مخالف عقل قطعی صادر کند، نباید از وی تبعیت کرد؛ اما پرسش اساسی این است که آیا چنین امری حتی امکان وقوعی در مورد خداوند دارد، چه برسد به وقوع آن؟ وقتی امکان وقوعی صدور دستوری مخالف عقل قطعی از سوی خداوند ثابت نشود نمی‌توان نتیجه گرفت که اطاعت از خداوند نیز مطلق نیست.

۲-۷. نقد هفتم: تحلیل قرینه نقلی دال بر تقیید اطلاق آیه

مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه "اطیعوا" بر عصمت» به برخی از ادله نقلی قرآنی و روایی تمسک کرده است تا ثابت کند که اطلاق آیه به آنها قید زده می‌شود. در تحلیل این قید، باید گفت: اول اینکه، بنا بر قاعده اصالت‌الامکان، اگر مقام ثبوت دلیل نقلی با مشکل مواجه باشد نمی‌توان به مقام اثبات آن تمسک کرد و باید آن را تأویل برد؛ برای مثال درباره آیه «يُدِّ اللَّهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ؛ دست خدا بالای دست‌های آنان است» (فتح، ۱۰)، با توجه به اینکه ثبوتاً «يد الله» مستلزم جسمانیت الهی است نمی‌توان به ظاهر این آیه تمسک کرد و گفت مقصود از این عبارت دقیقاً دست داشتن خداوند است. بنابراین باید





آن را تأویل کرد به معنایی همچون قدرت یا نعمت الهی. این در حالی است که در آیه «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»، مقام ثبوت آن امکان‌پذیر است و نیازی به تأویل در مقام اثبات ندارد. با وجود اینکه هر دو آیه از دلایل نقلی به شمار می‌آیند، در یکی مجبور به تأویل هستیم، و در دیگری حق تأویل نداریم.

ظهور دلیل نقلی به شرطی حجت است و حق تأویل وجود ندارد که مقام ثبوت آن با مشکل مواجه نباشد. حال، اگر به دلیل عقلی ثابت شود که پیامبران معصوم هستند - کما اینکه مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» در مقاله دیگری به این امر اعتراف دارد - دیگر جایی برای تمسک به ظاهر مخالف با مطلب عقلی باقی نمی‌ماند و باید ادهه نقلی ذکر شده را به گونه‌ای تأویل و ترجمه کرد که با آن دلیل عقلی سازگار باشد. بنابراین در قرینه‌بودن این ادله نقلی شک وجود دارد. مطابق مبانی مشهور اصولیون، اگر در اصل وجود قرینه شک شود و آن قرینه متصل باشد، یعنی شک شود آیا قرینه متصل برخلاف ظهور وجود دارد یا خیر، مشهور به ظهور تمسک می‌کنند و به این احتمال و شک توجه نمی‌کنند؛ اما اگر در کلام قید متصل به کار رفته باشد و احتمال داده شود که این قید قرینه متصل برخلاف ظهور است، در این صورت، به ظهور کلام تمسک نمی‌شود و کلام مجمل خواهد شد. در مورد قید منفصل، مشهور اصولیون میان شک در اصل وجود قرینه یا شک در قرینه‌بودن یک قید موجود تفاوتی قائل نمی‌شوند و در هر دو حالت می‌گویند می‌توان به ظهور کلام تمسک کرد.

در مسئله مورد بحث نیز با طرح اشکال مقام ثبوت این قرائن نقلی ذکر شده، در اصل قرینه‌بودن آنها برخلاف ظهور اطلاق آیه شک می‌شود. در نتیجه می‌توان به اطلاق آیه تمسک کرد و وجوب اطاعت، مطلق خواهد شد.

البته می‌توان نقدهای دیگری نیز بر ادعای مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» مطرح کرد؛ اما این نقدها بیشتر جنبه کلامی دارند. به جهت تمرکز این مقاله بر مباحث اصولی و تأثیر آن در تحلیل آیه، از مطرح کردن آن اشکالات صرف نظر شده است.

نتیجه‌گیری

بحث از تمام بودن مقدمات حکم و عدم آن در احکام مولوی جریان دارد، نه در احکام ارشادی. وجوب به کاررفته در آیه «اطیعوا» نیز مولوی نیست؛ زیرا اطاعت یا معصیت به خود حکم تعلق گرفته است و مولوی بودن این حکم مستلزم دور خواهد بود. حتی اگر وجوب ذکرشده در آیه «اطیعوا» مولوی باشد، با توجه به تفاوت میان اقتضای اطلاق مقامی و اطلاق لفظی، باید گفت که در اینجا اطلاق، لفظی است. به هنگام شک در اینکه گوینده در مقام بیان است یا خیر، اصل عقلایی حکم می‌کند که متکلم در مقام بیان باشد، مگر اینکه احراز شود که گوینده در مورد خاصی در مقام اهمال یا اجمال است. صرف اینکه سه موضوع تحت حکم به وجوب اطاعت قرار گرفته‌اند نمی‌تواند قرینه‌ای بر اجمال‌گویی باشد و از آن برداشت شود که متکلم تنها در مقام بیان اصل حکم است، نه جزئیات، بلکه مانعی وجود ندارد که متکلم هم‌زمان، حکم را همراه جزئیات بیان کند. افزون بر این، مؤلف مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» خود نیز به این اصل پایبند نشده است که اگر متکلم در مقام بیان اصل حکم باشد، در مقام بیان جزئیات نیست؛ به همین دلیل، تکرار «اطیعوا» را دلالت بر بیان تفاوت‌های نوع اطاعت دانسته است.

در مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» از این نکته غفلت شده است که اطلاق در آیه، مربوط به اطلاق ماده است و می‌توان آن را به قاعده حذف متعلق مشعر به عموم ارجاع داد. در نتیجه حتی نیازی به احراز مقام بودن متکلم نیست.

مقاله «بررسی دلالت آیه «اطیعوا» بر عصمت» با ناسازگاری درونی مواجه است. از یک سو، آیه به مثابه بیان‌کننده اصل اطاعت معرفی شده و منکر اطلاق آن نسبت به جزئیات است؛ و از سوی دیگر، ادعا می‌شود که قرینه مقید عقلانی و نقلی وجود دارد. قرینه مقید زمانی کاربرد دارد که برای آیه، اطلاقی وجود داشته باشد و در پی مقید کردن آن باشیم. بنابراین چرا باید گفت که مقدمات سه یا چهارگانه حکمت، به‌ویژه مقدمه اول مخدوش است؟

قرینه مفصل عقلی که مورد نظر مؤلف است، توان اثبات عدم دلالت آیه بر عصمت



را ندارد؛ زیرا استدلال ذکرشده بر اساس امکان ذاتی بنا شده است؛ در حالی که آنچه منافعی با عصمت اسبه شمار می آید، بیان امکان وقوعی یا وقوع خود عمل است. قرائن نقلی منفصل نیز زمانی مقید به شمار می آیند که اصالت الامکان و مقام ثبوت آنها قابل پذیرش باشد. در غیر این صورت، باید آنها را به معانی دیگری توجیه و تفسیر کرد. در قرائن نقلی ذکرشده، با توجه به حکم سابق عقل بر عصمت انبیا، اصالت الامکان مخدوش است. بنابراین باید این ادله را به معانی دیگری حمل کرد؛ به این معنا که این ادله بیان می کنند که انبیا مردم را به بندگی خود دعوت نخواهند کرد. پس اگر کسی مردم را به بندگی خود دعوت کرد و در عین حال مدعی شد پیامبر است، ادعای او مردود است. این بدان معنا نیست که اگر نبی مردم را به بندگی خود دعوت کرد، نباید پذیرفت، بلکه به این معناست که در چنین حالتی، وی معصوم نیست.



نظر

سال سی و یکم، شماره ۲، ۱۴۰۵

فهرست منابع

* قرآن کریم

آخوند خراسانی، محمد کاظم. (۱۴۳۱ق). کفایه الاصول (ج ۱، چاپ دهم). قم: مجمع الفکر الاسلامی.

اترک، حسین. (۱۳۹۹). بررسی دلالت آیه "اطیعوا" بر عصمت. حکمت معاصر، ۱۱(۳۰)، صص ۱-۲۱. <https://doi.org/10.30465/cw.2020.5333>

اترک، حسین. (۱۴۰۰). دلالت آیه "لا ینال" بر عصمت انبیا. تأملات فلسفی، ۱۱(۲۶)، صص ۱۹۹-۲۲۲. <https://doi.org/10.30470/phm.2020.119061.1732>

انصاری، مرتضی. (۱۳۸۳). مطارح الانظار (مقرر: ابوالقاسم کلانتری، ج ۲، چاپ دوم). قم: مجمع الفکر الاسلامی.

اصفهان‌ی، محمدحسین. (۱۴۲۹ق). نهایه الدرايه في شرح الكفایه (ج ۳، چاپ دوم). بیروت: مؤسسه آل البيت عليه السلام لاحیاء التراث.

اعتمادی، مصطفی. (۱۴۱۸ق). الهدایه الی اسرار الكفایه (ج ۱). قم: اعتماد.

برنجکار، رضا. (۱۳۹۱). روش شناسی علم کلام (چاپ اول). قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحديث.

حسینی میلانی، سید علی. (۱۴۳۲ق). تحقیق الاصول علی ضوء ابحاث شیخنا الفقیه المحقق و الاصولی المدقق آیه الله العظمی الوحید الخراسانی (ج ۵، چاپ دوم). قم: الحقائق.

سبحانی تبریزی، جعفر. (۱۴۲۴ق). ارشاد العقول الی مباحث الاصول (مقرر: محمدحسین حاج عاملی، ج ۱). قم: مؤسسه امام صادق عليه السلام.

صدر، محمدباقر. (۱۴۴۳ق). مباحث الاصول (ج ۱، چاپ دوم). قم: دارالرساله.

نائینی، محمدحسین. (۱۳۵۲). اجود التقريرات (مقرر: ابوالقاسم خویی، ج ۲). قم: مطبعه العرفان.

